

Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar - Üretenler - Patronlar

Oya Köymen*

Bu yazıda Cumhuriyet döneminden başlayarak günümüze kadar, Türkiye’de köylülüğün kapitalist üretim ilişkileriyle tanışma süreci, geçirdiği dönüşümler ve tarımdaki sınıfsal ilişkiler ana hatlarıyla ele alınacaktır. Başlamadan önce köylülükle ilgili hem iktidarlar, hem de bazı akademisyenlerce savunulagelen şu baskın görüşlerin karşısında yer aldığımı ve bunları sorguladığımı belirtmeliyim. Bu görüşlerin Türkiye’de köylülüğü tasviri şöyle: Osmanlı’dan devralınan mirasın devamı olarak ağaların ve büyük toprak sahiplerinin olmadığı ya da genelde çok önemsiz olduğu tarımda, kendi kendine yeten küçük köylülük tarımsal üreticilerin büyük çoğunluğunu oluşturur; bu, “köylü ekonomisi” olarak adlandırılabilir. Küçük köylülük, kapitalist işletmelere göre krizlere daha dayanıklıdır. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkileri ülke çapında yaygınlaşsa bile onları fazla etkilemez. Zaten Türkiye’de nüfusa göre topraklar neredeyse sınırsız olduğundan isteyen topraklarını istediği kadar genişletebilecek durumdadır. Devlet de 1923’ten beri bu kesimi tarım politikalarıyla sürekli desteklemiştir. Dolayısıyla toprak reformuna da hiçbir zaman ihtiyaç olmamıştır.¹ Konunun özü bir toplumbilimci tarafından şöyle belirtilmektedir: “Güçlü toprak sahibi sınıflar genellikle liberal iktisat politikalarını tercih ederler. (...) Türkiye’de hiçbir zaman bir liberal dönem yaşanmadı; çünkü bir toprak sahibi sınıfı yoktu.”² Bu görüşlere

* Prof. Dr.

1 Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 325.

2 Çağlar Keyder, “Ulusal Kalkınmacılığın İflası ve Demokrasi”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1993, cilt 20, sayı 1-2, s. 137, (abç).

karşı kanıtları, düşüncelerimi ve eleştirilerimi daha önce yazdığım için burada sadece bazı noktaları özetle sunacağım.³

Bu resimden, Türkiye tarımında sınıfsal ilişkilerin bahsedilmeye bile değmeyecek kadar önemsiz olduğu, birbirine benzeyen büyük bir köylü kitlesinin ne kendi arasında, ne de kendilerinin dışındaki diğer toplumsal sınıflarla sömürme-sömürülme ilişkisi içinde olmadığı ortaya çıkıyor. Tabii bu arada, Cumhuriyet dönemi boyunca en azından 1980'lere kadar bütün hükümetlerin köylülüğü desteklemesi gibi olağanüstü belki de dünyada benzeri olmayan bir durumla karşılaşıyoruz; devletin, bütün toplumsal kesimlerin çıkarlarını bir yana bırakıp, hep küçük köylü dostu olarak kaldığını da anlamış bulunuyoruz.

Bu görüşler, hem iktidarlarca savunulmuş, hem de toplumbilimlerinde özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında, neoliberalizmin şahlandığı dönemde, baskın ideoloji haline gelerek sanki Türkiye tarımsal yapısının "tek gerçeğiymiş" gibi üniversitelerde ve üniversite dışında yapılan araştırmalarda da yaygın biçimde benimsenmiştir.

Türkiye'de köylülük için iki büyük yıkım dönemi oldu: Bunlar, 1950-1960 liberal, serbest ticaretçi yıllar ve 1980 sonrası neoliberalizm dönemidir. Birinci dönemden farklı olarak 1980 sonrasında özelleştirilmelerin hızlanmasıyla, ABD ve AB'ce desteklenen her türlü tarımsal ürünün serbest ithalatıyla, hiç desteklenmeyen Türkiye tarımsal üreticilerinin yıkımı ve üretim araçlarından koparılışı yeni bir ivme kazandı.

Ağalar

Türkiye'de ağalığın ve büyük toprak sahipliğinin başlıca kökleri şöylece sıralanabilir: Osmanlı'daki fiili durumun uzantısı olarak bazen de sonradan, Osmanlı'dan kalma tapu senetleri gösterilerek edinilen büyük toprak mülkiyeti, Cumhuriyet döneminin başlangıçtaki mirasıydı. Cumhuriyet kurulduğunda kırsal kesimde yaşayan ailelerin % 5'i tüm toprakların % 65'ine sahipti.⁴ Bunun yanı sıra, devlet ya da büyük uğraşlarla köylüler daha önce hiç işlenmemiş toprakları tarım yapılabilir hale getirdikleri zaman, bunlara büyük toprak sahiplerinin el koyduğu görülmektedir. Örneğin,

*Devlet araziyi metruk diye muhacire veriyor. Onlar da imar ediyorlar.
Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkumdür.
Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor. (...). Trabzon'da*

3 Bkz. Oya Köymen, Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

4 Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 24.

*arazi çok dardır. (...) Birisi çıktı 200.000 dönüme sahip olduğuna dair ilam gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı. Ne kadar metruk arazi imar edilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır.*⁵

Büyük toprak mülkiyetinin ikinci kaynağı, azınlıklara ve yabancılara ait mülklerin devralınması oluyor. 1915 Ermeni Tehciri'nden başlayarak, 1920'lerin ve 1930'ların nüfus mübadelesi sırasında hem Müslüman olmayan azınlıkların toprakları, hem de İngilizlere ait özellikle Çukurova ve Ege bölgelerindeki büyük modern çiftlikler parçalanmadan büyük mülkiyet olarak o yörelerin iktisadi ve siyasi bakımdan güçlü kişilerince sahiplenildi.⁶

Büyük buhranlar ve savaş koşulları da toprakların el değiştirmesini kolaylaştırdı. 1929 Dünya Buhranı, "Türkiye'de servet, mülkiyet kutuplaşmasına, yani iktisaden mukavim olmayan köylüye ait istihsal vasıtalarının iktisaden mukavim olan zümreler elinde toplanmasına sebep olmuştur."⁷ "Buhran yıllarında vergisini çıkarmak ve ailesini geçindirmek için, özellikle orta Anadolu'da erkekleri boşalmış köyler yaygınlaşmıştır."⁸

1938-1945 arasındaki savaş ekonomisi koşulları da (karaborsa, enflasyon ve büyük çaplı devlet siparişleri) genel olarak sermaye birikimini, özellikle de tarımdan kaynaklanan sermaye birikimini hızlandırdı. Savaş zenginleri işlerini genişletmek, gayrimenkule yatırım yapmak, hem de eğlenmek için artık İstanbul'a gelmekteydi. "Anadolu'daki sermaye birikmesi ve ticari gelişme yüzünden meydana gelen yeni tüccar tipleri İstanbul'un maruf mağazalarını satın almaktadır."⁹

1960'lara kadar ağalar ve büyük toprak sahipleri meclislerde ağırlıklı olarak temsil edilen etkili bir siyasi güçtü; 1930'lardan 1945'e kadar süren toprak reformu tartışmaları bu gücün kanıtıdır. Bu sınıfın iktisadi işlevlerine gelince köylülerle, tefeci ve tüccar kimlikleriyle ilişkiydiler; küçük köylülerin ve marabalarının üstündeki kişisel, siyasi ve iktisadi nüfuzlarını kullanarak, köylünün ürününün yarısına el koyuyorlardı. Bir gazetede çıkan "münevver büyük çiftlik sahipleri" ile yapılan röportajda, buğday ziraatının çok zor ve düşük verimli bir iş olduğunu belirten büyük toprak sahipleri, ziyan etmemek için topraklarını ortakçılıkla işlettiklerini belirtirler. Bunlara göre, "köylü yapacak bir şey bilmediği için, yarı aç yarı tok bu tarlalarda cesurane çalışarak yarıcılık"¹⁰ yapmaktadır. Kendi

5 İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934, s. 196-7.

6 Bkz. J. Hinderink, J. M.B. Kıray, Social Stratification as an Obstacle to Development, Praeger Publishers, 1970, s.18-19.

7 Tökin, a.gk, s. 145. Ayrıca bkz. Korkut Boratav, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Gelişme Sorunları", Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii, Ankara, 1977.

8 Şevket Raşit Hatipoğlu, "On Yılda Türkiye Ziraatı", Dönüm, 1933, sayı 16, s. 87, 99.

9 Hüseyin Avni, "İstanbul Nüfusu Neden Artıyor?", Yurt ve Dünya, Temmuz 1943.

10 Cumhuriyet, 12 Mayıs 1924.

topraklarından geçimlik gelir elde edemediği için ortakçılık ya da kiracılık yapan köylüler, genellikle kendi üretim araçlarını kullanmakta, masraf ve vergiler kendilerine ait olmak üzere mahsulü, büyük toprak sahibi ile yarı yarıya paylaşmaktaydılar.¹¹ Türkiye tarımını araştıran ABD’li bir araştırmacı bu durumu şöyle değerlendirir: “Eğer Türkiye’de tarımın gelişmesi isteniyorsa, köylünün cebinden, şehirlerde oturan ve üretken olmayan büyük toprak sahiplerinin cebine aktarılan tarım gelirleri çok ciddi bir biçimde azaltılmalıdır”.¹² Köylünün ağalarca nasıl sömürüldüğüne ilişkin pek çok araştırma ve gözlemden sadece küçük bir örnek verelim:

*Ortakçılık eden köylü, (...) kendi hissesine düşen mahsulü borcuna mukabil toprak sahibine verir ve elinde bir şey kalmaz. Yaşayabilmek için tekrar borçlanır. Ekseriyetle büyük çiftliklerin yanında bulunan köylerin halkı, çiftlik topraklarında ortakçılık etmek mecburiyetinde kaldıklarından toprak sahiplerine bu şekilde borçlanmışlardır.”¹³
“Murabaha mahiyetinde kredi verenler umumiyetle o mahalın tüccarı veya büyük çiftçisidir”.¹⁴*

1950-60 döneminde, Marshall Planı’yla sağlanan kredilerle tarım kesiminde olağanüstü hızlı bir traktörleşme süreci ve köylerden kentlere göç yaşandı. 1950’lerin başında ABD Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı, traktörleşmenin sonuçlarını saptamak üzere SBF Profesörler Kurulu’na bir araştırma yaptırdı. Bu araştırma sonuçlarına göre:

Traktör mübayaasıyla, yeni arazi satın alma ihtiyacı bir arada gelişmiştir. Mülkiyetteki bu genişleme hem aynı köy hudutları içinde, hem de başka köy sınırlarını aşmak suretiyle vuku bulmuştur. (...) Satın alınan arazinin % 64’ü daha önce tamamen işlenmekte, % 13’ü kısmen işlenmekte ve % 23’ü hiç işlenmeyen arazidir. Tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makine sahibinin mülkiyetine geçmesi, küçük işletmelerin büyük işletmelere yer terk etmesi demektir. Küçük mülkiyetin böylece büyük mülkiyete yer terk edişi, üzerinde durulmaya değer sosyal bir olaydır.¹⁵

11 Hamit Sadi, İktisadi Türkiye, İstanbul, 1934, s. 63.

12 Richard, D. Robinson, “Village Economics”, RDR 36, Letter to the Institute of Current World Affairs, 8 Ağustos 1949, s. 35.

13 İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, Kadro, Mart 1932, sayı 3, s. 34.

14 Yusuf Zaim Atasagun, Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatifleri, İstanbul, 1940, s. 158.

15 Türkiye’de Zirai Makinalaşma, Ziraatta Makina Kullanılmasının Doğurduğu Teknik, Ekonomik ve Sosyal Meseleler Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, no 39-21, 1954, s. 99-100.

ABD'nin artık kullanmadığı birinci nesil traktörler, ABD kredileriyle alındı; kredilerden en çok 600 + dönüm toprağı olanlar yararlandı. 1948'de 2000 olan traktör sayısı, 10 yıl içinde 40.000 arttı. Tanktan bozma bu traktörler, toprağı çok derinden yaralıyordu; etkisi 20 yıl sonra keşfedilecek toprak erozyonu başlamıştı. Traktörle köy ortak malı olan meralar yok edildi. Bu, az sayıda hayvanı olan köylüler için ek bir darbeydi. Dağ taş sürüldü ve devlet arazileri de fiilen büyük özel mülkiyete geçti. Meraların ve devlet topraklarının yanı sıra, traktörleşen büyük toprak sahipleri, küçük köylüyü topraksızlaştırarak, kentlere doğru sürdü. 1950 öncesi 10 yılda kent nüfusu % 21 artmışken, 1950-1960 arasında % 79 arttı. Kentlerde sanayi olmadığı için topraksızlaşan köylülerin şanslıları inşaat işçisi oldu; diğerleri işsizler ordusuna katıldı. (1980 sonrası gelişmelere daha sonra değinilecek)

Üreticiler

Daha önce değindiğimiz gibi, Türkiye'nin özgünlüğünün, kendi kendine yeten yani işlediğı topraklardan asgari bir hane halkı geliri ele eden büyük bir köylü kitlesi olduğu savına karşı, bazı verilere bakalım. Temel sorumuz: Kendi kendine yeten köylü kimdir ve tarımsal nüfusun içinde oranı nedir? 1930'larda Barkan, İsmail Hüsrev ve Ziraat Vekâleti'nin yaptığı hesaplara göre asgari geçimlik toprağın sınırı 100 dönümdür. Örneğin Ziraat Vekâleti anketine göre, net ekili alan olarak 40 dönüme kadar toprak işleyenlerin, kira ve faiz ödemeleri, net tarımsal gelirlerinin üstünde, 40-70 dönüm arasında toprak işleyenlerin ise kira ve faiz ödemeleri, net tarımsal gelirlerinin yarısından fazladır. Bu durumda net 100 dönüm ekili toprağın ancak asgari geçime yeteceği belirtilmektedir.¹⁶ Barkan'ın 1934 için yaptığı hesaplara göre bir çiftçi ailesinin asgari geçimi için en az 100 dönüm toprak gereklidir¹⁷. İsmail Hüsrev'in hesapları da asgari geçimlik toprağın 70-100 dönüm arasında olduğunu göstermektedir.¹⁸ 1930'larda köylülerin % 80'inin işlediğı toprak miktarı en çok 100 dönümdür; % 60'ının işlediğı toprak ise 50 dönümden azdır. Daha sonraki yıllarda ürüne ve bölgelere göre yapılan hesaplarda da bu sınır ortalama olarak aşağı yukarı aynı çıkmaktadır.¹⁹ Demek ki, kendine yeten "küçük topraklı" olarak tanımlanan köylülüğün büyük çoğunluğunun karakteristik özelliğı geçimlikten az toprak işleyen kendi kendine yetmeyen köylülerdir.

Ağa topraklarında ortakçılık ve başka ek işler yapan, sürekli tefecilerden borçlanmaya gereksinim duyanlar işte bu "kendine yeten" diye tanımlanan

16 Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, Ankara, 1938, Takım 22, s. 32-33, 43.

17 Ö. L. Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu ve Türkiye'de Zirai Reformun Ana Meseleleri," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Ekim 1944- Ocak 1945, cilt 6, s. 90.

18 İsmail Hüsrev Tokin, "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?", Kadro, 1933, sayı 21, s. 35.

19 Bkz. Köymen, agk, Tanım İstatistikleri eki.

köylülerdir. Ayrıca bunlar hiçbir şekilde devlet taban fiyatı politikalarından etkilenmeyen üreticilerdir. Çünkü bırakalım ürünlerini pazarlamayı, ürettikleri zaten asgari tüketimlerine bile yetmemekteydi. Bunun yanı sıra, ister krizlerde olsun, isterse vergilerini ya da borçlarını ödeyememeleri durumunda olsun, bu küçük ya da yoksul köylüler, topraklarını en kolay kaybeden gruptu. Nitekim Şükrü Kaya gibi bir siyasetçi bile mecliste açıkça “Bugün memleketimizde birçokları başkalarının topraklarında çalışmaktadır, (...) (bunlar) ancak kara ekmek yiyebilecek haldedir. Böylece ‘Türk köylüsü Türkün efendisidir’ demek bir süsten başka bir şey olmuyor” diyebilmektedir.²⁰

Bilindiği gibi kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde lord/ağa/bey gibi büyük toprak sahiplerinin elinde siyasi, iktisadi ve bazen yargısal güçler birleştiğinden, bu sistemlerde tarım üreticilerinin artı emeğine temel olarak ekonomi-dışı mekanizmalarla el konmaktaydı. Kapitalizmde ise siyasi ve iktisadi alanlar birbirinden ayrıldığı için, üreticilerin yarattığı artıdeğere piyasa ve iktisadi ilişkiler çerçevesinde el konur. Türkiye gibi az gelişmiş ve tarihsel olarak gelişme dinamiği, günümüz gelişmiş ülkelerinden çok farklı olan ülkelerde ise, genellikle feodal ve kapitalist sömürü biçimlerinin iç içe geçmesi söz konusudur. Nitekim özellikle başta Doğu Anadolu bölgesinde olmak üzere ağaların gücü yalnızca büyük toprak sahibi olmalarından kaynaklanmaz. Aşiret, tarikat ilişkileri, siyasi nüfuzları, zenginliklerini tefecilik ve ticarete kullanmaları, köylülerle çoğu kez kişisel ilişkileri olan ağaların ve büyük toprak sahiplerinin, yoksul köylüleri çok yönlü ve katmerli biçimde sömürmelerine yol açmıştır. Bir anlamda köylünün kamını bile doyurmayan küçük bir toprak parçasına sahip olması, bu ilişkilerin devam etmesi bakımından, bütünüyle topraksız olan üreticilere göre, sömürenlerin daha çok işine gelmektedir.

Nitekim 1930’ların sanayileşmesinden başlayarak küçük köylülerin, tarımdaki sermaye birikimine ve tarım dışına kaynak aktarılmasına, nasıl önemli katkılarının olduğu benim araştırmalarımda dahil başka birçok çalışmada da gösterilmiştir.

1923’ten itibaren de bütün hükümet politikaları, en çok köylülerin desteklendiği iddia edilen 1950’ler dahil, küçük toprak sahibi köylülerin yararına olmamıştır. 1950’lerde toprak temerküzünün arttığı ve küçük köylülerin ilk büyük mülksüzleşme dalgasını yaşadığı yıllar olduğunu göz ardı etmek mümkün değildir.

Gene 1960’lardan sonraki korumacılık zamanında bile destekleme politikalarının etkileri açısından 1960-1985 dönemi için aralarında Türkiye’nin de bulunduğu

²⁰ Karınca, Temmuz 1934, sayı 2, s. 4.

18 az gelişmiş ülkeyi araştıran Dünya Bankası uzmanlarının bulgularına göre, bu ülkelerdeki sanayi koruma politikalarının yüksekliğinin, doğrudan ve dolaylı etkisi, iç ticaret haddinin %30 oranında tarım aleyhine bozulması olmuştur. Dolaylı olumsuz etki yani “eksi koruma” açısından Türkiye birinci ülke konumundadır. Tarımsal destekleme politikalarından en çok büyük çiftçiler yararlanırken, geri kalan kırsal hane halkları gerçek bir gelir kaybına uğramış ve tarımdan, tarım dışına büyük bir gelir aktarımı olmuştur.²¹ Buna karşılık, aynı dönemde gelişmiş ülkelerde, tarımsal destekleme politikalarıyla tarıma büyük bir gelir aktarılmıştır.

1980’lerden günümüze neoliberalizm döneminde, küçük üreticilerin borçluluğu ve yoksullaşması başlıca şu nedenlerle artmıştır: Her türlü tarımsal desteğin kaldırıldığı koşullarda Türkiye, üreticilerini ve ihracatlarını çok büyük sübvansiyonlarla destekleyen gelişmiş ülkelerin açık pazarı haline gelmiştir. Bütün tarımsal girdilerin fiyatları hızla artarken, ucuz tarım ürünleri ithalatı karşısında, zaten küçük ve hatta orta ölçekli toprakları olan köylülerin, bırakın rekabet etmeyi, piyasa mantığına göre ayakta kalabilmelerinin bile imkânsız olduğunu her sağduyulu insan kabul edecektir.

Bunun yanı sıra özellikle kıyı bölgelerdeki neredeyse bütün verimli topraklar, oteller ve ikinci evlerin yapımıyla betonlaşırken, bir yandan da fabrika, karayolu, havaalanı, baraj gibi inşaatlarla tarımsal toprakların yok olmasının köylülerin tarım dışına sürülmesine yol açtığını göz önünde bulundurursak, Türkiye tarımının ve köylülerin ne halde olduğunu resmi ortaya çıkar. Küçük üreticilerin bunca yoksulluk içinde, çaresizlikle zaten işsizliğin yüksek olduğu şehirlere göç etmekten başka seçenekleri yokken, şimdi de özellikle 1990 sonrasında başlayarak, büyük sermayenin tarıma aşırı ilgi duyduğu görülmektedir.

Patronlar

1980 sonrasında neoliberalizm, kuralsızlık, sermayeye sınırsız özgürlüklerin tanındığı, emekçilerin ise sendikasılaştırıldığı, işsizleştirildiği; devletin vergi almak yerine borçlandığı ortamda, özelleştirme ihaleleri, taşeronlaşma, borsa, arazi ve gayrimenkul spekülasyonu ikliminde, büyük sermaye, devlet üretme çiftliklerini 30- 49 yıllığına çok ucuza kiralamaya başlamıştır.

Ama gene de büyük sermayedarlar devlet üretme çiftliklerinin özel sektöre devredilmesinin çok yavaş yürüdüğünden şikâyetçidir. Köylülerin hızla “kentlileştirilmesini”, bir iki hayvanı olan ve küçük topraklarını işleyen köylülerin yerine 40-50 bin büyük tarım işletmesinin geçmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

²¹ Maurice Schiff, Alberto Valdes, “The Plundering of Agriculture in Developing Countries,” Finance and Development, Mart 1995, s. 44-45.

Öne sürdükleri verimlilik, köylünün ortak topraklara iyi bakmaması, miras hukukunun toprakların bölünmesine yol açmasının kötülüğü gibi bir sürü savın yanı sıra “Nüfusun % 35’inin köylü olduğu bir ülkede demokrasi tam oturmaz” bile diyebilmektedirler. Dahası, “darbeleri tarihe karıştırmak (...) Mustafa Kemal’in başlattığı demokratikleşme devrimini tamamlamak” için de köylüler yok edilmeliymiş!²² Köylülüğün tasfiyesi Türkiye’de büyük sermayedarlar için 21. yüzyılda da yakıcı bir sorun olmayı sürdürüyor. Çünkü büyük sermaye, hem tarımda büyük çaplı hayvancılık ve besicilikle ilgili yatırımlar yapmak, hem de özellikle kıyı bölgelerindeki tarım arazilerinde turistik tesisler kumak istiyor.

Büyük sermayedarlar, öncelikle ya0bancı sermayenin de ilgilendiği “fast-food” zincirlerinin ilk aşaması olan alanlarda üretim yapmak için en az 20.000 dönüm ve daha büyük toprakları kapsayan Devlet Üretim Çiftlikleri’ni sahipleniyor. Bunun için örneğin bir bankanın, Ata-Sancak grubuna 2,5 yıl ödemesiz, 8,5 yıl vadeli 30 milyon dolarlık finansman kredisi sağlamasının, Türkiye bankacılık sektörünün bugüne kadar tarım ve hayvancılık alanında özel sektöre verdiği en büyük kredi olduğu belirtiliyor. Bu grup, Acıpayam’daki 22.000 dönümlük çiftliği 30 yıllığına kiralarken Patron Sancak, amacının AB standartlarında süt üretimi olduğunu; şimdiki 11 milyon litre süt üretiminin ancak 1 milyonunun AB standartlarına uyduğunu, “10 milyon litre sütümüzle sadece hela yıkanabileceğini”, bugünkü üretimden fazla üretim yaparak bunu AB’ye satıp para kazanacağını belirtiyor; çünkü onlar fazla üretimi alıp “piyasa bozulmasın” diye döküyorlarmış; eğer böyle “yatırımlar” olmazsa “köylülükten çözülecek 15 milyon kişinin Avrupa’nın çöpçüsü ya da hela temizleyicisi” olacağı kehanetinde bulunduktan sonra ekliyor:

*Önümüzdeki 20 yılda kullanılabilir tarım alanları % 40 (...) daralacak. (...) Yeryüzündeki nüfusun, (...) 20 yıl içinde katlanacağı gerçeği var. (...) Bu durumda (...) et, süt ve buğday 20-25 yıl içinde stratejik ürünler olacak. (...) Bu alanda yatırım yapanlar çok büyük paralar kazanacak.*²³

Sancak, kendisini zengin eden neoliberal küreselleşmenin aynı zamanda dünyada işsizliği ve yoksulluğu sürekli artırdığından; artan dünya nüfusunun ise bırakalım et, süt almayı açlıkla boğuşmayı sürdüreceğinden tabii tedirgin değil, çünkü nasılsa AB’den parasını aldıktan sonra fazla üretimin imha edilmesi onu ilgilendirmiyor. Bu işadamına göre Osmanlı’da bütün topraklar padişahınmış ve padişah bunları kullanıcılara veriyormuş. Oysa Cumhuriyet yönetiminin zaafi

22 Ethem Sancak, “Darbeleri Tarihe Karıştırmak İçin Türkiye’de Köylülüğü Tasfiye Edelim”, Radikal, 21 Eylül 2007.

23 KobiFinans, Radikal, 14 Mart 2005, <http://www.kobifinans.com.tr/Article=4081>.

toprakta mirası kabul etmesiymiş. Devam ediyor: “Bir fabrika sahibi öldüğü zaman, fabrikayı çocukları arasında üçe bölüyor musunuz? Bölerseniz fabrika olmaktan çıkar. Toprak da bir fabrikadır; bunu bölmek lazım.”

Sancak, kapitalizmin yani sermaye düzeninin temelini, mutlak özel mülkiyete ve miras hakkına dayandığını nasıl unutabilir? Herhalde demek istediği, toprağı kiralamanın, satın almaktan daha kârlı olduğudur. Tabii bu doğru bir değerlendirme, hele topraklar banka kredileriyle bilmem kaç yıllığına fındık fıstık parasına devletten kiralanabiliyorsa. Nitekim aynı konuşmasında, Belçika büyüklüğünde 1,5 milyon hektarlık Ceylanpınar çiftliğini devletten kiralayınca, özel sektörün “bütün Ortadoğu’yu besleyeceğini” de söylüyor.²⁴ Bu zatın konuşmalarındaki, “sosyal sorumlulukları gereği” iş sahaları açacağına ilişkin sözlerine ise herhalde ancak kendi camiası inanabilir.

Burada bir kez daha kapitalizm öncesinde ve kapitalizmde, servet ve sermaye birikim modellerinin bir hatırlatmasını yapmakta yarar var. Örneğin çoğu eskiçağ imparatorluklarında ve 1789’a kadar Fransa’da, devlet makamında ya da devlete yakın olmak, imtiyaz ve zenginlik kaynağı olduğu kadar, üreticilerin artı emeğine çeşitli yollarla el koymanın da temel yoluydu. Örneğin, İngiltere’den farklı olarak, siyaset aracılığıyla edinilen mal mülk, büyük mülkiyetin temeliydi. Fransız kapitalizmi, sanayileşmesi ve modernleşmesi, başlıca bu özellik nedeniyle İngiltere’den birçok açıdan ayrılır. Türkiye’nin de bu anlamda 18. yüzyıl Fransa’sına benzediğini düşünmek mümkün. Cumhuriyet’in başından beri, servet ve sermaye birikiminin kaynağı siyasi mevkilerle ya da bunlarla yakın ilişkiyle bağlantılıydı. Sermaye birikiminin büyük ölçüde iktisadi alanda, rekabet ve piyasa koşullarının getirdiği zorunluluklar sınavından geçerek –tabii sömürge imparatorluğunu da unutmadan- olduğu İngiliz modelinin tersine, ikinci modelde, siyaset ve ekonominin iç içe oluşu, farklı demokratik uzantıları da olan, bir yönetim ve sermayedar sınıfının yaratılmasına yol açmıştır.²⁵

Şimdi, köylü üreticilerin büyük çoğunluğunun yaşaması için gerekli olan 50-100 dönümlük toprağının olmadığı bir ülkede, büyük sermayedarların, iktisadi güçleri ve siyasi bağlantıları sayesinde neredeyse hiç ön ödeme bile yapmadan 20 bin dönümlük devlet çiftliklerini sahiplenmeleri ve ancak bu sayede AB ile rekabet edebileceklerini söylemeleri gerçekten dikkat çekicidir. Sürekli devlet teşviki, koruması ve sübvansiyonlarıyla gelişen sermaye, küreselleşme döneminde de bu alışkanlığını sürdürmektedir.

24 Ibid.

25 Bkz. Meiksins Ellen Wood, Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Türkiye'deki durumun tersine, ABD ve AB ülkeleri, üretim kotalarıyla iç piyasalarında tarım fiyatlarını yüksek bir düzeyde tutar; bu devletler ayrıca tarım ürünlerini ve ihracatını destekledikleri için diğer ülkelere daha ucuza mal satabilmektedirler. Hal böyleyken, AB'nin hiç engel çıkarmadan diyelim Sancak grubuna, ne kadar çok süt üretirse, bunu denize dökeceğini bilerek, para ödeyeceğini varsaymak da, tabii ayrı bir gerçekdışı değerlendirme oluyor.

Eskiden kalma ağaların ve büyük toprak sahiplerinin yanı sıra, artık büyük sermayedarların da tarımdaki egemen güçlerin yanında yer aldığı bu yeni durumda, acaba iddia edildiği gibi köylülerin tehcir ve tasfiyesinden sonra demokrasi tam olarak yerine oturtulabilecek midir? Ya da her askeri darbeyi destekleyen Türkiye'nin en güçlü sermaye grupları demokrasinin gelişmesi için çaba harcamış da bunu köylüler mi engellemiştir? Ayrıca gene öne sürüldüğü gibi "güçlü toprak sahipleri" hep liberal politikaları mı tercih etmişlerdir?

Ağalar, Patronlar, Liberalizm ve Demokrasi

"Güçlü toprak sahibi sınıflar genellikle liberal iktisat politikalarını tercih ederler. (...) Türkiye'de hiçbir zaman bir liberal dönem yaşanmadı; çünkü bir toprak sahibi sınıfı yoktu."

"Nüfusun % 35'inin köylü olduğu bir ülkede demokrasi tam oturmaz."

İlk genelleme iki yanlışı barındırıyor: Birincisi güçlü toprak sahipleriyle liberal politikalar bağlantısı. Eğer liberal politikalarından kastedilen ekonomiye asgari devlet müdahalesi, bireyin, bireyciliğin ve özel girişimciliğin önceliği, serbest ticaretçi, serbest rekabetçi bir düzense (ki klasik anlamda tanım böyledir), tarihin hiçbir döneminde böyle bir bağlantı görülmez.

Örneğin 19. yüzyılda liberalizmin doğduğu İngiltere'de büyük toprak sahipleri serbest ticarete karşı çıkarak, korumacılıktan yana olmuşlardır. Nedeni basittir: İnsan emeğinin ürünü olmayan ve yeniden üretilmeyen toprağa sahip olmak, baştan onları tekelci ve imtiyazlı bir konuma getirir. Tarım ürünleri fiyatlarını yüksek tutmak için, yüksek gümrük duvarları ve kısıtlı üretim, önkoşullardır. İngiltere'de liberallerin ve sanayicilerin serbest ticaret için mücadeleleri, büyük toprak sahiplerine karşı olmuştur. Bu mücadelede, onların bütün toplumsal sınıfların aleyhine olarak, yüksek yiyecek ve hammadde fiyatlarını dayatmalarının, sanayiye ve ücretlere olumsuz etkileri uzun boylu tartışılmıştır. Büyük toprak sahiplerini koruyan Tahıl Yasaları 1846'da kaldırıldıktan sonra serbest ticaret dönemi başlayabilmiştir.

Avrupa ve Rusya'da büyük toprak sahipleri, kendilerine ve toprağa bağımlı kıldıkları serfleri, ABD'de ise köle emeğini sömürerek konumlarını sürdürmüştür. Almanya ve Rusya'da geç bir tarihte (1830'lar ve 1861) serflik yasal olarak kaldırıldıktan sonra bile, büyük toprak sahipleri bu kez yasal olarak özgür olan eski serflerinin artı emeğine hem feodal, hem de kapitalist üretim biçimlerine özgü yollarla el koymaya devam etmişlerdir. Bu ülkelerdeki liberal ve demokratik açılımların en büyük engeli, büyük toprak mülkiyeti olmuştur. Üreticileri köleleştiren, onların üzerinde siyasi, iktisadi ve toplumsal baskı kuran efendilerin nasıl olup da "liberal" olarak tanımlanabileceğini anlamak mümkün değildir.

İkinci yanlış, Türkiye'de büyük toprak sahiplerinin olmadığı iddiasıdır, bunun gerçekleri yansıtmadığına daha önce değinildi.

Bu konuda soru, niçin "liberal" toplumbilimcilerin böylesine tarihe ve somut verilere ters düşen iddialarda bulduklarıdır? Bir neden, Sol'a ve sınıfsal analizlere karşı bence, ideolojik karşıtlıkları olabilir. Liberallerle, iktidarları buluşturan ortak nokta ise gene sınıfların varlığını ve çelişkilerini görmezden gelerek devlet-halk ya da devlet-birey ikiliklerine yaslanıp, çelişkisiz ve "uyumlu" bir toplum düzeni varsaymaları ya da tahayyül etmeleridir. Tabii eğer bu yorum doğruysa, hangi kanıtlar gösterilirse gösterilsin onlar, varsayımlarını inatla sürdürme eğiliminde olacak ve bu durumda da kanıtlar üzerinden giderek bir tartışmaya girmek mümkün olmayacaktır. Nitekim böyle de olmaktadır ve birbirine paralel ayrı kulvarlarda yürüyüş devam etmektedir.

Köylülük ile demokrasi ilişkisini Avrupa tarihsel bağlamında ele aldığımızda 19. yüzyılın sonlarında genel oy hakkının kabul edilmesiyle birlikte çok partili parlamenter demokrasiye geçildiği kabul edilir. Özünde merkezi devletlerin garantörü olduğu tek bir hukuk sisteminin, yurttaşlar arasında hiçbir ayırım yapılmadan, hiç kimsenin ayrıcalığı olmadan herkese eşit biçimde uygulanması (hukukun üstünlüğü ilkesi) Batı demokrasilerinin temelidir. (Türkiye'de askeri ve sivil olmak üzere iki ayrı hukuk düzeni ve gene Batı ülkelerinde görülmeyen kimi ayrıcalıklar ve dokunulmazlıkların olduğunu hatırlayalım.) Benzer biçimde anayasalarla iktidarların ve yurttaşların hakları ve sorumlulukları belirlenmiştir; temel insan haklarının neler olduğu da bu çerçevenin içinde bellidir. Ama yasal siyasi eşitliğin temelinde, var olan iktisadi eşitsizlikler yer aldığı için, elbette iktisadi olarak güçlü grupların, hükümetlerin özellikle iktisadi ve toplumsal politikalarını etkilemekte belirleyici olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

Şimdi ana hatlarıyla bizim de örnek aldığımız Batı demokrasilerinde işleyiş böyleyse o zaman, nüfusun % 35'ini oluşturan, kendi geçimini bile zor sağlayabilen küçük köylüler, demokrasinin yerleşmesinde nasıl olumsuz bir

öge olabilir? Büyük holding sahibi patronlarla karşılaştırıldığında, güçlü bir siyasi lobi grubu olmadıkları açıktır. Zaten iktidarlarca da “oy deposu” olarak görülürler; seçimler sırasında özellikle bu grubun güçlü dinsel duyarlılıklarını ve topraklarına bağlılıklarını kullanarak oy isteyen partilerin vaatleriyle kolayca kandırıldıkları da bilinen gerçeklerdendir. Örneğin DP gibi ağırlıklı olarak büyük toprak sahiplerinin kurduğu bir parti, başka nedenlerin yanı sıra, köylülüğe dayanarak iktidara gelebilmektedir. Diğer bir deyişle, köylüler genellikle sağ partilerin iktidara gelmesinde oylarıyla etkili olmuştur. Bu durumu Sancak’ın olumsuzluk olarak düşünmeyeceğini rahatlıkla varsayabiliriz. O zaman amacı köylülüğü hızla tasfiye etmek olan bir patronun, köylü-demokrasi ilişkisi söylemi üstünden binlerce dönüm toprağı sahiplenmesini bir başka nedeni olmalı. Belki de, “demokrasi” gibi soyut ama herkesin değer verdiği yüce bir kavramı kullanarak, hem eylemlerinin meşruluğunu hem de “demokrasinin yerleşmesine” katkısını göstermek istemektedir.

Şimdi bir de başka bir açıdan konuya bakalım. Hem kentlere akan yoğun göçün hızını azaltmak, hem de köylülere insanca bir yaşam sağlamak için patronların sahiplendiği binlerce dönümlük devlet çiftliklerinin en azından bir bölümünün bile olsa, topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmasını, bir anlamda küçük çaplı bir toprak reformu önersek, acaba ağaların ve patronların tepkisi ne olur?

Toprak Reformu Tartışmaları

Türkiye 20. yüzyılda toprak reformu yapmayan az sayıda ülkeden biridir. Hem birinci hem de ikinci dünya savaşlarından sonra galip gelen ülkeler, gerek Orta ve Doğu Avrupa’da gerekse Japonya, Kore gibi Doğu ülkelerinde büyük toprak sahiplerinin gücünü kırıp yeni kurducakları hükümetlerin önünü açmak için kendi denetimlerinde geniş çaplı toprak reformları yaptırmış ve köylülere toprak dağıtmışlardı. Böylece siyaseten de köylülüğün desteği kazanılmış oluyordu. Bunun dışında Meksika gibi birçok azgelişmiş ülkede sol, sosyal demokrat iktidarlar toprak reformlarına girişmişlerdir.

Türkiye’de ise meclisteki ilk yoğun tartışmalar 1936-1950 arasında yapılmış, bundan sonra da her askeri darbenin ardından toprak reformu hızla ve öncelikle gündeme getirilmiş, benzer bir hızla da gündemden düşürülmüştür. Bu tartışmalardan küçük örnekler özellikle büyük toprak sahiplerinin öne sürdüğü savlar bakımından açıklayıcı olacaktır.

1950’ye kadar sürekli olarak milletvekilliği yapan, topraklarının büyüklüğü 70.000 dönümü bulan Eskişehirli Emin Sazak, toprak reformu tasarısı geri

alınırsa Beylikköprü'deki 30.000 dönümünü devlete hibe edeceğini söyleyerek konuşmasını şöyle sürdürür:

İnsanların çamurunu değiştiremeyiz. (...) Birisi (...) mareşal olur, öbürü nefer olur. (...) Arkadaşlar bu amele işi bütün köyleri altüst eder. Çiftçiler kendisini nispeten kurtarır. Ama bu prensip kabul edilince, yarın amelenin şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır.²⁶

1945'te çıkarılabilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu henüz komisyonda tartışılırken, Cavid Oral'ın belirttiği üzere zararsız hale getirildi. 1948'de tarım bakanı olan Çukurova'nın en büyük toprak ağalarından Cavid Oral haklıydı çünkü kanun, tasarının ilk halinden çok farklı olarak, hiçbir özel arazinin kamulaştırılmayacağı bir biçime sokuldu. Yalnızca hazine arazileri dağıtılabilecekti.²⁷

1964'te kabul edilen tapulama kanunuyla "Devletin elindeki toprağın, hukuken yetersiz delillerle, özel mülkiyete geçirilmesi sağlandı. Şimdi devlet bedelsiz olarak kaybettiği bu toprakların bir bölümünü bedelini ödeyerek kamulaştırmak zorunda kalmaktadır."²⁸ 1965 Toprak Reformu Kanun Tasarısı'nda, kamulaştırılacak topraklara "rayiç değer" biçilmesi, sahibine bu bedelin 10 yıl içinde ödenmesi ve dünyada gene hiç görülmedik bir uygulama olarak, reformun 25 yılda tamamlanması öngörülür.

Bu konuda Gülten Kazgan'ın değerlendirmesi şöyledir:

Türkiye'de, (...) toprak rejiminde köklü bir değişme meselesi hiçbir etkisi olmayan 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir tarafa bırakılırsa sadece tartışma konusu olmuştur. (...) Tapulama Kanunu'na dayanılarak yağma edilen kamu toprakları da göz önünde tutulursa "rayiç bedel" esasının devleti ne kadar ağır bir borç yükü altında bırakacağı açıktır. Buna verilecek bonoların % 5 faizli olması da eklenirse, Türkiye'de toprak reformunun, gerçekte büyük toprak sahiplerini daha da zengin etme gayesine yönelmiş olduğu kanısı uyanmaktadır.²⁹

Bu yıllarda toplam nüfusun % 67'si köylerde yaşamakta ve tarımsal nüfusun % 10'u tarım gelirlerinin % 52'sini almaktaydı. Sonuçta, "Küçük köylünün

26 Aktaran Doğan Avcioğlu, Türkiye'nin Düzeni, Ankara, 1968, s. 234, 236.

27 Fikret Başkaya, Paradigmanın İflası, Doz Yayınları, 1991, s. 119.

28 İsmail Cem, "Dünyada ve Türkiye'de Toprak Reformu", Cumhuriyet 13-17 Ocak 1965.

29 Gülten Kazgan, "Toprak Reformu Tasarısı Değiştirilmelidir", Cumhuriyet, 27 Ocak 1965.

iktisadi durumunun sanıldığından da daha kötü olduğu ortaya çıktığı bir sırada Toprak Reformu Kanunu 30 yıllık uykusunu sürdürmek üzere tekrar uyutulmuş bulunuyor".³⁰

Toprak reformu yerine tarım reformunu savunanlar yani Menderes'ten başlayarak o çizginin devamı partilere göre (Demokrat Parti, Adalet Partisi ve MHP): Türkiye'de dağıtılacak toprak yoktur ve toprak reformu gereksizdir, çünkü Türkiye zaten geçim derdi olmayan "küçük üreticiler/köylüler" ülkesidir. Bu konuda bir an için 1920'lere dönelim ve o günlerden bugünlere nelerin değişip değişmediğine bakalım. Cumhuriyet'in kurulduğu bu yıllarda köylüleri topraklandırma girişimine büyük toprak sahipleri şiddetle karşı çıkmış ve devlet arazisi dışındaki yollara başvurulmamasını talep etmişlerdi. Cumhuriyet gazetesi de başmakalesinde, "bu mevzunun çok tehlikeli olduğuna" işaret ederek "esasen biz de şimdilik hükümetin bu mevzuya dokunmamasını tavsiye etmekteyiz" diyerek, bu konudaki yazılarına uzun bir süre ara vermişti.³¹ Günümüzde olduğu gibi, o günlerde de büyük toprak sahiplerinin taleplerini ve itirazlarını "bilimsel" olarak destekleyen ve gerekçelendiren çalışmalar yapılmıştı:

*Türk çiftçisi hiçbir zaman malikâne sahiplerinin elinde esir olmamıştır. (...) Kesin olan bir şey varsa, o da memleketin yalnız cemubi şarkisinde, arazinin çok kısmı büyük malikâne sahipleri, beylerin ve şeyhlerin elinde olmasıdır. Memleketin sair taraflarında büyük çiftlikler bulunmakla beraber, arazinin başlıcası küçük çiftçilerin elindedir.*³²

Görüldüğü gibi 1920'lerden günümüze, iktidarların ve toplumbilimlerindeki baskın liberal görüşün bulunduğu nokta, Türkiye'de hiçbir zaman büyük toprak mülkiyetinin olmadığı ve Türkiye'nin tarımda kendi kendine yeten adeta bir küçük köylü cenneti olduğudur. Bu iddiaların 85 yıl boyunca olağanüstü "istikrarlı" biçimde, dünya ve Türkiye ne kadar değişirse değişsin hiç değişmemesi, gerçekten üstünde düşünülmesi gereken, dikkate değer ve bir durumdur.

Ünlü tarihçi Hobsbawm'ın dediği gibi gerçekten de "20. yüzyılın başında, toprağından geçinen köylü" bu yüzyılın tipik bir özelliği, yüzyılın sonunun simgesi köylülüğün ölümü yani topraktan koparılması ve yersiz yurtsuzlaştırılmasıdır.³³ İki büyük dünya savaşı, buhranlar, kalkınma projelerinin

30 Gülten Kazgan, "Tarım Geliri ve Toprak Reformu", Cumhuriyet, 17 Temmuz 1965.

31 Cumhuriyet, 22 Eylül 1925.

32 Mirza Gökgöl, Türkiye Buğdayları, Ankara, 1935, s. 185, 188.

33 Eric Hobsbawm, The New Century, In Conversation with Antonio Polito, Abacus, 2003, s. 157. (Yeni Yüzyılın Eşiğinde, çev. İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, 2008.)

sembolü olan barajların ve karayollarının yapımı, tarım topraklarının giderek daha artan bir hızla büyük mülkiyetin elinde toplanması ve benzer başka nedenlerle köylüler yoksullaşmış ve yaşam araçları olan topraklarını yitirerek her yerde muhacir konumuna düşmüşlerdir. Tabii büyük köylü kitlelerinin yerlerinden yurtlarından sürülmesinin en önemli etkilerinden birisi yabancılaşma, gittikleri yerlerde “adam yerine konmama”, gettolaşma ve yabancı ortamlarda “tutunmaya” çalışırken yaşadıkları acılar ve kimsesizlik duygusudur. Bizlere de sadece bu gerçeği, tarihe bir not olarak bırakmak sorumluluğunu yerine getirmek kalmıştır.